

Μακεδονικά

Vol 1

Η Θεσσαλονίκη κατά τον Μάιο του 1821

Αβρ. Ν. Παπάζογλου

doi: [10.12681/makedonika.9158](https://doi.org/10.12681/makedonika.9158)

Copyright © 2016, Αβρ. Ν. Παπάζογλου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Παπάζογλου Α. Ν. (2017). Η Θεσσαλονίκη κατά τον Μάιο του 1821. *Μακεδονικά*, 1, 417–428.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.9158>

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΑΪΟ ΤΟΥ 1821

Ἐλάχιστες εἶναι οἱ πληροφορίες, πὺν μπορεῖ νὰ βρεῖ ὁ μελετητής, γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ Τουρκοκρατίας, κι' ἀκόμα πὺν λίγες, ὅσες ἀναφέρονται στὴ συμβολή της στὸν ἀγῶνα τοῦ Εἰκοσιένα. Ξέρουμε βέβαια, πὺν ὁ ρόλος της, καὶ γενικὰ ὁ ρόλος ὅλης τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Χαλκιδικῆς, στὴν ἐθνικὴν ἐκείνην ἀνάσταση, ἦταν σημαντικός. Ξέρουμε πὺν στὶς 18 Μαΐου τοῦ 1821, «ὁ μουτσελέμης τῆς Θεσσαλονίκης ἀπεκεφάλισε τὸν Ἐπίσκοπον Κίτρον καὶ τοὺς Χρ. Μπαλάνον, Χρ. Μενεξέν καὶ τὸν Κυδωνιάτην»¹⁾, κι' ὅτι ἀκόμα «δισχιλίους δ' ἑτέρους ἐμάνδρευσε ἐν τῷ ναῶ καὶ τῇ αὐλῇ τῆς μητροπόλεως καὶ πολλὰς οἰκίας διήρπασε»²⁾, ὅμως μᾶς λείπουν οἱ λεπτομέρειες, μᾶς λείπουν τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα, τὰ μνημεῖα, τὰ ὀνόματα, ὅλα αὐτὰ τὰ μικροπράγματα ἴσως, πὺν θὰ μᾶς βοηθήσουν μ' ὅλα ταῦτα νὰ συντάξουμε τὸ «Χρονικὸ τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 1821».

Ἐρευνώντας ἐδῶ καὶ μερικὰ χρόνια τὶς διαφορὰς τουρκικὰς πηγὰς, καὶ ἰδιαίτερα τὰ πλουσιώτατα Ἀρχεῖα τῶν παλαιῶν ἀνακτόρων τοῦ Τὸπ-Καποῦ τῆς Πόλης, εἶχα τὸ εὐτύχημα νὰ βρῶ ἀνάμεσα στὰ τόσα ἄλλα ἀγνωστα, εἶτε καὶ γνωστά, μὰ ξεχασμένα στοιχεῖα γιὰ τὴν Ρωμιωσύνη τῆς Πόλης³⁾, τὴν Ἐπτανήσιο Πολιτεία⁴⁾, ἢ ἀκόμα γιὰ ὄρισμένες ξεχωριστὰς φυσιολογίαις τῆς Τουρκίας τῶν περασμένων αἰώνων⁵⁾, κι' ἕνα παλιό, ἀγνωστο χειρόγραφο, ἀναφερόμενο στὰ τραγικὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ 1821. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 24 σελίδες. Κάθε σελίδα του, διαστάσεων 0,22×0,16, ἀποτελεῖται ἀπὸ 16 στίχους, μήκους 13 ἐκ., κι' εἶναι γραμμένο μὲ τὴ γνωστὴ

1. ΧΡ. ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡμερολόγιον τοῦ Ἀγῶνος, Ἀθῆναι, σελ. 48.

2. Γ. ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ, Δοκίμιον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι, 1859—1861, Τόμος Γ', σελ. 144.

3. ΑΒΡ. Ν. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, Δέκα ἔγγραφα τοῦ Ὄθωμανικοῦ Ἀρχεῖου. Συμβολὴ στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Τουρκίας. «Ἑλληνικά», Ἀθῆναι, 1939, Τόμ. ΙΑ, σελ. 137—150.

4. Τοῦ ἰδίου, Ἡ Ἐπτανησιακὴ Πολιτεία στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ὄθωμανικοῦ Κράτους. «Νέα Ἐστία», Ἀθῆναι, 1939, Τόμ. ΚΕ, σελ. 807.

5. Τοῦ ἰδίου, Σινάν ὁ ἀρχιτέκτων. Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἀθῆναι, 1938, Τόμος ΙΑ.

Τοῦ ἰδίου, Ὁ Τοῦρκος ἱστορικός Ναϊμά καὶ ἡ Πάτρα. «Ἀχαϊκά», Πάτραι, Ἔτος Δ, ἀριθμ. 13, Μάρτιος 1940.

ἄραβικὴ γραφὴ « σουλούς ». Στὴν πρώτη σελίδα κι' ἐπάνω δεξιά, μιὰ μεγάλη σφραγίδα τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ Β' (1808-1839) δείχνει πὼς τὸ χειρόγραφο προέρχεται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ μονάρχη αὐτοῦ. Πιὸ κάτω μιὰ ἄλλη μικρότερη σφραγίδα φέρνει τ' ὄνομα κάποιου Ἀχμέτ, ἐπιθεωρητῆ τοῦ Ἐβκαφιού¹). Οἱ σφραγίδες αὐτὲς ἀκριβῶς καὶ τὸ ἀφιερωτικὸ σημεῖωμα τῆς τρίτης σελίδας, δείχνουν, πὼς τὸ χειρόγραφο τοῦτο στάλθηκε κατ' ἀρχὰς στὸν σουλτάνο Μαχμούτ Β', ἀπ' τὸν ὁποῖον, μαζὶ μὲ ἄλλα ἔργα, πέρασε στὴν κατοχὴ τοῦ Ἀχμέτ αὐτοῦ, πού κατὰ δυστυχίαν μᾶς εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστος. Τώρα, πῶς, ἐνῶ ὅλα τὰ χειρόγραφα τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ ἐν λόγω Ἀχμέτ βρίσκονται στὴν Ἁγία Σοφία, αὐτὸ ἐδῶ βρέθηκε στὴ βιβλιοθήκη τῶν ἀνατόρων τοῦ Τὸπ-Καποῦ, εἶναι ἀνεξήγητο. Δυστυχῶς καμμιὰ σημείωση, εἴτε ἄλλη σφραγίδα δὲ μᾶς βοηθεῖ νὰ διαπιστώσουμε ἀπὸ τίνων χέρια πέρασε τὸ χειρόγραφο μᾶς, καὶ πῶς κατέληξεν αὐτοῦ ποῦ εἶναι.

Στὰ 1913 ὁ βιβλιοθηκᾶριος τοῦ τότε αὐτοκρατορικοῦ Μουσείου τῆς Πόλης Ἀλῆ Βέης, τακτοποιώντας τὰ βιβλία καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς προαναφερμένης βιβλιοθήκης, βρῆκε κι' αὐτό, πού μᾶς ἐνδιαφέρει, καὶ τὸ κατέχωρισε στὸν κατάλογο τῶν χειρογράφων τῆς μὲ ἀριθμὸ 4371 καὶ τίτλο « Χαῖρουλλάχ ἑφέντη : Σεγιαχατναμέ ('Ὀδοιπορικό) ». Κανεὶς ἀπὸ τότε, οὔτε κι' αὐτὸς ὁ σοφὸς Καρολίδης, πού ξεσκόνισε, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, τὰ διάφορα χειρόγραφα τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς Πόλης, δὲν τὸ πρόσεξε — ἴσως σ' αὐτὸ νὰ συντελοῦσε κι' ὁ τίτλος του — κι' οὔτε κι' ἐγὼ ἴσως θὰ τὸ ξεχώριζα, ἂν δὲν τύχαινε νᾶναι στὸ βάθος τῆς ἴδιας θυρίδας²), ὅπου βρίσκονταν τὸ ὑπ' ἀριθ. 478 χειρόγραφο τῆς « Ἱστορίας » τοῦ Ἀσίκ Πασᾶ Ζαντέ, τῆς ὁποίας ἀντέγραφα ὅλο τὸ ἀναφερόμενο στὸν Πορθητῆ Μεχμέτ Β' κεφάλαιο.

Ἀπὸ τὸ προεισαγωγικὸ, αὐτοβιογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ συγγραφέα, μαθαίνουμε πὼς αὐτὸς λέγεται Χαῖρουλλάχ ἴμπν Σινασῆ Μεχμέτ ἀγά, κι' ὅτι γεννήθηκε στὴν Πόλη στὰ 1792³). Ἀπὸ μικρὸς παρακολούθησε μαθήματα στὸν μεδρεσέ τοῦ Ἐγιοῦπ, καὶ σὲ ἡλικία 18 χρονῶν, στὰ 1810, ὠνομάσθη « διδάσκαλος » (μουντερρὶς)⁴). Στὰ 1815 διωρίσθη ἱεροδίκης Σκουταριοῦ (Χρυσουπόλεως)⁵) καὶ στὰ 1820 « μολλᾶς » (δικαστὴς πρώτου

1. Τὴν ἴδιαν αὐτὴ σφραγίδα ἔχουν καὶ πολλὰ χειρόγραφα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἁγίας Σοφίας. (Δέξ : ἈΒΡ. Ν. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, Ἕνα ἑλληνοτουρκικὸ χειρόγραφο τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἁγίας Σοφίας. « Νέα Ἔστια », Ἀθήναι, 1939, Τόμος ΚΕ, σελ. 389-391).

2. Ἐρμάριο 12, Θυρίδα 16.

3. Χαῖρουλλάχ ἑφ. « Σεγιαχατναμέ », Βιβλ. Τὸπ-Καποῦ, ἀριθμ. 4371, Εἰσαγωγή, σελ. 1.

4. Αὐτόφθι, σελ. 2.

5. Αὐτόφθι, σελ. 2.

βαθμοῦ) Θεσσαλονίκης ¹⁾). Μένει ἔδῳ μερικοὺς μῆνες, ἀλλὰ διαφωνεῖ γιὰ κάποιο θρησκευτικὸ ζήτημα μὲ τὸν μουτσελέμη τῆς πόλης Γιουσούφ Βέη, καὶ φυλακίζεται στὸν Λευκὸ Πύργο ²⁾). Σὲ δυὸ μῆνες ὅμως ἀποφυλακίζεται καὶ καλεῖται στὴν Πόλη, ὅπου ἔχει διορισθῆ ἱεροδίκης (καδῆς) ³⁾). Κι' ἐνῶ ἐτοιμάζεται ἀκριβῶς γιὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν πρωτεύουσα, ξεσπᾷ ἡ ἐπανάσταση τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πολυγύρου (16 Μαΐου). Ἀναγκάζεται νὰ ἀναβάλει τὴν ἀναχώρησή του γιὰ δέκα - εἴκοσι μέρες ⁴⁾ καὶ παρευρίσκεται στὰ τραγικὰ γεγονότα τῆς 18 - 19 Μαΐου. Βλέπει τὸ αἷμα νὰ κυλᾷ ἄφθοно στοὺς δρόμους καὶ στὰ στενοσόκακα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ πονᾷ, ὅπως ὁ ἴδιος γράφει ⁵⁾, τοὺς φτωχοὺς ραγιάδες, πὺν πληρώνοντας σφάλματα τῶν «ἀπίστων τῆς Ρωσσίας» σφάζονται εἴτε καίονται.

Ἐπιστρέφει στὴν Πόλη στὶς 17 Ἰουνίου 1821 ⁶⁾ καὶ πρώτη του δουλειὰ εἶναι νὰ ὑποβάλει στὸν σουλτάνο μιὰν ἐκθεση τοῦ ταξιδιοῦ του καὶ τῆς διαμονῆς του στὴ Θεσσαλονίκη, ἐκθέτοντας ὅ,τι εἶδε κι' ἔμαθε. Κι' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐκθεσή του τιτλοφορεῖ «Σεγιαχατναμέ» (ὁδοιπορικό), κατὰ τὴ συνήθεια τῆς ἐποχῆς.

Πότε καὶ ποῦ πέθανε ὁ Χαῖρουλλάχ ἐφέντης, εἶναι ἄγνωστο. Μιὰ ἐπιγραφή σ' ἓνα μασσωλεῖο τοῦ Ἐγιοῦπ, μὲ τ' ὄνομα Χαῖρουλλάχ ἱμπν Μεχμέτ ἀγᾶ, μᾶς δίδει τὴ χρονολογία 1270 ἔγ. (1854). Ὡστόσο, στὸ περισπούδαστο ἔργο «Χαντικάτ - οὐλ - Δζεβαμῆ» τοῦ Χαφῆζ Χουσεῖν ⁷⁾, συναντοῦμε τὸ μασσωλεῖο αὐτὸ τοῦ Χαῖρουλλάχ ἱμπν Μεχμέτ ἀγᾶ μὲ τὴ σημείωση, ὅτι χτίσθηκε στὰ 1754. Θὰ παραδεχόμεσταν ἴσως, πὼς ὁ συγγραφέας ἐκ παραδρομῆς ἔγραψε τὴν χρονιὰν αὐτήν, ἀλλὰ ξέρομε ἀπὸ τὸν πρόλογό του κι' ἀπὸ τὴν ζωὴ του ἀκόμα, ὅτι στὸ ἔργο του κατέγραψε ὅλα τὰ τζαμιὰ τῆς Πόλης ὡς τὰ 1182 ἔγ. (1768) κι' ὅτι πέθανε στὰ 1206 ἔγ. (1792) ⁸⁾. Καὶ τὸ γεγονὸς ἐξ ἄλλου, ὅτι τὸ ἴδιο αὐτὸ μασσωλεῖο βρίσκεται καταχωρισμένο στὸ βιβλίον τοῦ Χάμμερ «Constantinupolis und der Bosphoros» ⁹⁾, μᾶς πείθει, πὼς αὐτὸ δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὸν συγγραφέα μας.

1. Αὐτόθι, σελ. 3.

2. Αὐτόθι, σελ. 4.

3. Αὐτόθι, σελ. 4.

4. Αὐτόθι, σελ. 5.

5. Αὐτόθι, σελ. 12.

6. Αὐτόθι, σελ. 7.

7. «ΧΑΝΤΙΚΑΤ - ΟΥΛ - ΔΖΕΒΑΜΗ», ἔκδ. Ὑπουργ. Παιδ. Τουρκίας, Κων)πολις 1864, τόμ. Α, σελ. 148. Περιγραφικὸς κατάλογος ὅλων τῶν τζαμιῶν τῆς Πόλης. Ἔργο ἐξαιρετικὰ πολύτιμο γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Πόλης.

8. ΧΑΛΗΛ ΕΤΕΧΜ, «Τζαμιερισμίζ», ἔκδοσις Καναάτ, Κωνσταντινούπολις, 1932-σελ. 6-7.

9. ΧΑΜΜΕΡ, Constantinupolis und der Bosphoros, Πέστη 1822, σελ. 35.

Ἔτσι θὰ πρέπει ἴσως νὰ παραδεχθοῦμε τὴ γνώμη τοῦ σοφοῦ ἱστορικοῦ τῆς γειτονικῆς χώρας Ἀχμέτ Ρεφίκ, πὺ στὴν μονογραφία του γιὰ τοὺς διάφορους μολλάδες τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας¹⁾ πιστεύει, πὺς ὁ Χαϊρουλλάχ ἐφέντης πέθανε στὰ 1849, κι' αὐτό, γιὰτὶ ἕστερα ἀπὸ τὴν χρονιὰν αὐτὴν, δὲν ὑπάρχει κανένα ἔγγραφο ἢ κέλευσμα τῆς Πύλης ἢ τῶν Ἀνακτόρων σταλμένο σ' αὐτόν, πρᾶγμα ἀκατανόητο ἂν θὰ ζοῦσε, τὴ στιγμή πὺ ἦταν καθῆς τῆς Πόλης, καὶ θᾶταν δυσκολοεξηγήτο νὰ μὴν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ τοῦ γραφεῖ κάτι ἢ νὰ τοῦ δοθεῖ καμμιά διαταγή²⁾.

Τὸ « Ὀδοιορικό » του, ὅπως ἀνάφερα καὶ παραπάνω, γράφτηκε σὰν ἔκθεση ἢ ὑπόμνημα καὶ ὑποβλήθηκε στὸν σουλτᾶνο Μαχμουτ Β' στὰ μέσα Ζιλχιτζὲ 1236 ἔγ. (ἀρχὲς Σεπτεμβρίου 1821). Σ' αὐτὸ ὁ συγγραφέας μιλά γιὰ τὸ ταξίδι του, γιὰ τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, χωρὶς νὰ παραλείπει ν' ἀναφέρει καὶ τὸ ἱστορικὸ τῆς ἄλωσῆς τῆς ἀπὸ τὸν Μουράτ, ἀναφέρει τὰ τῆς διαφωνίας του μὲ τὸν Γιουσούφ Βέη, τὸν ὅποιον ἀποκαλεῖ βάνουσο (χόϊράτ), ἐξιστορεῖ τὰ ὅσα τράβηξε φυλακισμένος στὸν Λευκὸ Πύργο, κι' ἀφοῦ ἐκθέσει τὰ τῆς σφαγῆς τῶν Ἑλλήνων — ἀναφέροντας μάλιστα κι' ἓνα - δυὸ ὀνόματα — καταλήγει μὲ τὴν εὐχή, ἢ ἐξέγερση αὐτῆ τῶν « ροῦμ » νᾶναι ἢ πρῶτη καὶ τελευταία « γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ τῆς πατρίδας ».

Βέβαια δὲν πρέπει νὰ περιμένει ὁ ἀναγνώστης νὰ βρεῖ στὸ « Ὀδοιορικό » ἱστορικὲς πληροφορίες ἰδιάζουσας σημασίας εἴτε ἄγνωστα στοιχεῖα. Ὅ,τι μὲ παρακίνησε στὴ μετάφρασή του, εἶναι τ' ὅτι στέκει τὸ μόνον γνωστὸ τουρκικὸ ἔργο, πὺ μιλά γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ μάλιστα γιὰ μιὰ περίοδὸ τῆς πολὺ τραγικῆ καὶ ἐξαιρετικῶς σημαντικῆ γιὰ τὴν συμβολὴ τῆς στὴν ἑλληνικὴ ἐθνεγεροσία³⁾.

1. ΑΧΜΕΤ ΡΕΦΙΚ, Οἱ μολλάδες τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἔκδ. Καναάτ, Κωνσταντινούπολις, 1931, σελ. 67.

2. ΑΧΜΕΤ ΡΕΦΙΚ, Ἰσταμπὸλ Χαγιατὴ (Ἡ ζωὴ τῆς Πόλης) 13ος αἰώνας Ἐγίρας, ἔκδ. Ἐθν. Τυπογρ. Κων)πολις, 1933, σελ. 16 - 17.

3. Τουρκικὰ ἔργα γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη ἐπὶ τουρκοκρατίας δὲν ὑπάρχουν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ περιφημο « Ὀδοιορικό » τοῦ Ἐβλιὰ Τσελεμπῆ, κανένα ἄλλο ἔργο δὲν ξέρω, ἐγὼ τοῦλάχιστον, γιὰ τὴν πόλη μας. Εἶναι ἀξιοπερίεργο δέ, πὺς, τὴ στιγμή πὺ ἡ πόλη τούτη ἔπαιξε ἓναν ἀρκετὰ σημαντικό ρόλο στὴν ἱστορία τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, δὲν βρέθηκε κανεὶς τοῦρκος νὰ γράψει δυὸ λόγια γι' αὐτὴν. Τὰ μόνον γνωστὰ περὶ Θεσσαλονίκης εἶναι τὰ ὅσα γράφουν γιὰ τὴν ἄλωσή τῆς ἀπὸ τοὺς τοῦρκους οἱ Ἀσίκ Πασᾶ Ζαντέ (Ἰστορία), Σααντεττίν (Τὰτζ - οὔλ - Τεβαρίχ), Κιατίπ Τσελεμπῆ (Ταχβίμ - οὔλ - Τεβαρίχ), Ἀλῆ (Κιουνχοῦλ - ἀχμπάρ), Ἰντρις Μπιτλισῆ (Χέγτ - Μεχίστ), Σολάκ Ζαντέ (Ἰστορία), Ἰμπν Κεμάλ (Ἰστορία) καὶ Μανσουρη Ζαντέ Μουσταφᾶ πασᾶ (Νεταγιτζ - οὔλ - Βουκούάτ).

Ο Δ Ο Ι Π Ο Ρ Ι Κ Ο ὅ

... "Όταν λοιπὸν ὁ πιστὸς δοῦλος τῆς ἐξοχότητάς Σου καὶ κραταῖος αὐθέντης μου, Χαλὲτ ἐφέντης"), μοῦ ἀνακοίνωσε τὴν προσκυνητὴ μου διαταγὴ Σου, νὰ φύγω γιὰ τὴν θεοφρούρητη πόλη τῆς Θεσσαλονίκης, γιὰ ν' ἀναλάβω ἐκεῖ τὰ ὑψηλὰ καθήκοντα τοῦ « μολλᾶ », ἀναλογισθῆκα τὸ βάρος τῆς εὐθύνης ποὺ θὰ εἶχα στὴ θέση αὐτή, γιὰ τὴν ὁποῖαν μὲ ἔκρινες ἄξιο, ἀναμέτρησα τὶς δυνάμεις μου, εἶδα, ὅτι μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Ἄλλάχ καὶ μ' ἀλάθητον ὁδηγὸ μου τοὺς θεῖους καὶ ἱεροὺς νόμους τῆς θρησκείας μας, θὰ μποροῦσα νὰ φανῶ ἄξιος τῆς ἀποστολῆς μου, κι' ἐτοιμάσθηκα γιὰ τὸ μακρυνὸ ταξίδι μου. Ἐτσι, στὰ μέσα τοῦ Ρεμπιουλ - ἀχίρ τοῦ ἔτους ἐγείρας 1235 (Αὐγούστος 1820) ξεκίνησα γιὰ τὴ θέση μου, κι' ὕστερα ἀπ' ἓνα ἀρκετὰ ἐπίπονο ταξίδι ἀρκετῶν ἡμερῶν, ἔφθασα, στίς 8 Τζεμαζιούλ - ἐβέλ (Σεπτέμβριος 1820) στὴν Θεσσαλονίκη.

"Όμως, Θεέ μου, ποιά ἦταν ἡ ἐκπληξή μου, ὅταν περνώντας τὴν πύλη τοῦ Βαρδάρ, βρέθηκα στὴν μεγάλη λεωφόρο, ποὺ ἐνώνει τὴν Ἄνατολή μὲ τὴ Δύση"). Ἡ Μεγαλειότητά Σου μπορεῖ νᾶναι περήφανη, ποὺ ἀνάμεσα στίς τόσες καὶ τόσες πόλεις, ποὺ κατέχει, συγκαταλέγεται καὶ ἡ Θεσσαλονίκη. Τὶ νὰ πρωτοθανάσει κανεῖς! τὰ τζαμιὰ της; τοὺς τεκκέδες της; τὶς ἀγορὲς (τσαρσιά) της ἢ τὸν ὑπέροχο, παραδείσιο λόφο τοῦ Τσαοὺς - Μαναστιῆ (Μονῆς Βλατάδων); καὶ τὸ Γεντῆ - Κουλέ; καὶ ὁ Κανλῆ - Κουλές (Λευκὸς Πύργος); καὶ ὁ Τοπχανές; (ἡ σημερινὴ Ἀποθήκη Ὑλικοῦ εἰς τὴν ὁδὸν Φράγκων). Λέγουν, ὅτι τὸ μεγαλεῖο μιᾶς πόλης καὶ ἡ δυνάμη της ἐξαορτᾶται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν τζαμιῶν ποὺ ἔχει. Ἄν αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια — καὶ βέβαια εἶναι μιὰ σοφὴ ἀλήθεια! — τότε ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ δυνατὲς πόλεις Σου, ἂν ὄχι ἡ πιὸ δυνατὴ. Ὁ φίλτατος « Μπὰς - Τσαοὺς » (Ἀρχικλητήρας) τοῦ μουτσελέμη — ὅς εὐλογεῖ ὁ Παντοδύναμος Ἄλλάχ τοὺς χρόνους του! — μοῦ εἶπε, πῶς στὴν πόλη ὑπάρχουν πάνω ἀπὸ ἑβδομήντα τζαμιὰ, κι' ἀνάμεσά τους εἶναι φημισμένο τὸ « Μπουρμαλῆ Ἰτζαμί » (ἔλικοειδές)¹), ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὰ ἄλλα, ποὺ πρῶτα ἦσαν ἐκκλησίες τῶν

1. ΧΑΪ-ΡΟΥΛΛΑΧ ΕΦ. Σεγιαγατναμέ. Βιβλιοθ. Τὸπ - Καποῦ, ἀριθμ. 4371. Σελίδες 10 - 24. Οἱ σελίδες 1 - 9 εἶναι ἀφιερωμένες, κατὰ τὴν συνήθεια τῆς ἐποχῆς, στὴν αὐτοβιογραφία τοῦ συγγραφέα.

2. Ὁ περιφημὸς « νισαντζῆς » (ἰδιαίτερος γραμματέας) τοῦ σουλτάνου Μαχμουτ Β' (1761 - 1822). Λεπτομέρειες γι' αὐτὸν δέξ: ΑΒΡ. ΒΑΠΟΡΙΔΟΥ, Ἐπίτομος Βιογραφικὴ Ἱστορία τῶν Σουλτάνων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, Κωνσταντινοῦπολις, ἐκδόσις β', 1887, τευχὸς δευτέρου, σελ. 174 - 186.

3. Ἐννοεῖ τὴν Ἐγνατία.

4. Κατὰ ὁμολογίαν παλιῶν Θεσσαλονικέων, τὸ τζαμί αὐτὸ βρισκόνταν λίγο πιὸ κάτω ἀπὸ τὴν σημερινὴν στάση Κολόμβου, ὅπου τὸ ξενοδοχεῖον « Βιέννη ». Ἐκὰθ τῷ 1917 κατὰ τὴν μεγάλην πυρκαϊά.

ἀπίστων. Γιατί, θὰ ξέρει βέβαια ἡ Μεγαλειότης Σου, ὅτι ἡ πόλις αὐτή, πολλὰ χρόνια πρὶν, ἦταν στὰ χέρια τῶν ἀπίστων καὶ τὴν ἐκυρίευσεν ὁ ἔνδοξος πρόγονός Σου, σουλτᾶνος Μουράτ Χὰν ὁ Β΄.

Μιὰ μέρα, γράφουν οἱ παλιῆς ἱστορίες¹⁾, ὁ σουλτᾶνος Μουράτ Χὰν ρώτησε τοὺς βεζύρες του : « Εἶναι πολὺ μακρὰ ἡ Θεσσαλονίκη ; », καὶ αὐτοὶ τοῦ ἀπάντησαν : « Εἶναι τρεῖς μέρες ἀπὸ τὴς Σέρρες ! Τότε ὁ βασιλιάς μας ὁ ἔνδοξος, ξεσηκώθηκε καὶ εἶπε : « Γιατί στεκόμαστε λοιπόν ; Βιασῆτε νὰ ἐτοιμάσετε τὴν ἔφοδό μας ! ». Πάνω σ' αὐτό, μάζεψαν τηλεβόλα καὶ μπᾶλλες²⁾, καλέσανε τὰ πλοῖα ἀπὸ τὴν Καλλίπολη, κρούσανε τὰ τύμπανα καὶ ἐτοιμάστηκαν γιὰ ἐκστρατεία. Προχώρησαν καὶ φθάσανε μπροστὰ στὸ φρούριο τῆς Θεσσαλονίκης, ἐνῶ ταυτόχρονα εἶχαν φθάσει ἐκεῖ καὶ ἄλλοι πολεμισταὶ δικοὶ μας ἀπὸ τὰ γύρω χωριά. Ἄρχισαν νὰ χτυποῦν, νὰ πολεμοῦν καὶ κράτησε μέρες πολλῆς ὁ ἀγώνας. Ὅμως τὸ φρούριο δὲν ἔπεφτε. Τότε ὁ σουλτᾶνος στράφηκε στοὺς βεζύρες καὶ φώναξε : « Γι' αὐτὸ ἤλθαμε ἐδῶ λοιπόν ; Γιὰ νὰ χτυπιόμαστε ἄδικα ; Τὸ φρούριο πρέπει νὰ πέσει καὶ νὰ μποῦμε ὅπως-ὅπως στὴν πόλι ! ». Πάνω σ' αὐτό, ὁ Ἑβρενὸς ὀγλοῦ Ἀλῆ Βέης³⁾ εἶπε : « Ἐνδοξε σουλτᾶνε ! Μονάχα ἂν ὑποσχεθεῖς στοὺς στρατιῶτες, πὼς θὰ μπορέσουν νὰ λεηλατήσουν τὴν πόλι, μονάχα τότε θὰ πέσει τὸ φρούριο. Ξέρε το ! ». Καὶ ὁ βασιλιάς, χωρὶς καὶ νὰ πολυσεφθεῖ, διέταξε : « Ἐμπρὸς παλληκάρια μου ! Τὸ φρούριο εἶναι δικό σας ! Γιάγμα !... (Λεηλασία) ». Ἔτσι, μόλις πῆραν τὴν εἵδηση τούτη οἱ πολεμισταί, ὤρμησαν μὲ λύσσα πάνω στὸ φρούριο, φέραν σκάλες, κατῶρθωσαν νὰ μποῦν μέσα καὶ σὲ λίγο τόχαν στὰ χέρια τους. Ξεχύθηκαν τότε σὰν σίφουνας μέσα στὴν πόλι καὶ λεηλάτησαν τὰ σπίτια καὶ τὰ πάντα. Αἰχμαλώτισαν τοὺς ἄπιστους, μοιράσαν τὰ ἐρημωμένα σπίτια τῶν ἀπίστων στοὺς μουσουλμάνους καὶ μεταφέραν τὸν πληθυσμὸ τῶν Γιαννιτῶν ἐδῶ. Μπῆκαν στὴς ἐκκλησίες τῶν ἀπίστων καὶ τὴς μετατρέψαν σὲ τζαμιά. Καὶ εἶναι ἀπὸ τότε, πού ἡ θρησκεία μας ἀπόκτησε τὰ περιλάμπρα τζαμιὰ Ἑσκι-Τζουμά (Ἄχειροποίητος - Ἁγία Παρασκευή), Καζαντζιλάρ (Παναγία Χαλκῶν), Ἁγία Σοφία, Γιακοῦλ πασᾶ (Ἁγία Αἰκατερίνη), Κασιμιέ (Ἁγιος Δημήτριος⁴⁾), Ἰσχακιέ (Ἁγιος Παν-

1. Ἀπὸ τὸ κομμάτι αὐτό, φαίνεται πὼς ὁ συγγραφέας εἶχεν ὑπ' ὄψη του τὴν « Ἱστορία » τοῦ Ἀσὶκ Πασᾶ Ζαντέ, ὅπου (Ἔκδ. Ὑπουργ. Παιδείας Τουρκίας, Κωνσταντινούπολις, 1915, σελ. 118) συναντοῦμε τὸ ἱστορικὸ τῆς ἄλωσης τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸν Μουράτ, ἔτσι ὅπως τὸ παραθέτει καὶ ὁ ἴδιος

2. Σφαῖρες πέτρινες.

3. Γυιὸς τοῦ Ἑβρενὸς Βέη, ἀρνησίθρησκου Ἕλληνα, πού ὑπερέτησε τοὺς τούρκους ἀπὸ τὰ πρῶτα ἀκόμα χρόνια τῆς ἰδρύσεως τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Διάσημος γιὰ τὴν ἀνδρεία του πολεμιστῆς. Πέθανε στὰ 1436.

4. Ὁ Ἁγιος Δημήτριος μετατράπηκε σὲ τζαμιὶ στὰ 1452-1483, ὅπως μαρτυρεῖ μιὰ κάποια ἐπιγραφή στὸν νάρθηκα, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Ἄδ. Ἀδαμαντίου (Ἡ

τελεμήμων), Σογούκ - Σοῦ (Ἅγιοι Ἀπόστολοι), Ὁρτάτς ἐφέντη (Ἅγιος Γεώργιος), κι' ἄλλα πολλά, μικρὰ καὶ μεγάλα. Ἔτσι ἡ ἄπιστη αὐτὴ πολιτεία, στὰ 833 ἐγ. (1430) μετεβλήθηκε σ' ἓναν ἐπίγειο μουσουλμανικὸ παρὰδεισο, χάρις στὴν γενναιότητα καὶ τὴν ἀνδρεία τοῦ ἔνδοξου σουλτάνου μας καὶ προγόνου Σου Μουράτ Χὰν Β'.

Σήμερα ἡ Θεσσαλονίκη ἔχει ὡς ἑκατὸ χιλιάδες κατοίκους, ἀπ' τοὺς ὁποίους οἱ σαράντα εἶναι μουσουλμᾶνοι κι' οἱ ἄλλοι, ἄπιστοι, ρωμιοί, ἔβραῖοι κι' ἀρμένιοι. Οἱ ἄπιστοι αὐτοὶ ἔχουν ἓναν δεσπότη-ἐφέντη, πὸν λέγεται Μακάρ (Μακάριος, ἐπίσκοπος Κίτρους) καὶ πὸν κάθεται στὸ Μητροπολιτικὰν (Μητρόπολη). Ἔχουν ἓνα-δυὸ σχολεῖα καὶ μερικὲς ἐκκλησίες, πὸν ἡ πῖο μεγάλη τους εἶναι αὐτὴ πὸν ὀνομάζουν Μηνᾶ ἐφέντη (Ἅγιος Μηνᾶς) καὶ πὸν μέσα στὰ κελλιὰ της μαζεύονται ὅλοι οἱ πρόκριτοι χριστιανοὶ καὶ συζητοῦν γιὰ τὸ Πατριαρχεῖο, γιὰ τὸ Φανάρι καὶ γιὰ τὸν Μωριά. Τὴ μέρα μάλιστα πὸν ἔφθασα καὶ πῆγα στὸ Κονάκι, εἶχαν φέρει ἐκεῖ, μπροστὰ στὸν Γιουσούφ Βέη, ἓναν μεσήλικα ἄπιστο, Μεστανὲ ἐφέντη, γιατί, λέγει, μάθαινε στὰ παιδιὰ του ἓνα τραγούδι, γραμμένο ἀπὸ ἓναν ἄπιστο τῆς Θεσσαλίας¹⁾, πὸν ἡ Μεγαλειότης Σου, μὲ προγενέστερο προσκυνητὸ φερμάνι Σου, εἶχε καταδικάσει καὶ ἀπαγορεύσει.

Ὅμως, ὅ,τι μούκαμε μεγαλύτερη ἐντύπωση ἐδῶ, εἶναι τ' ὅτι οἱ ἄπιστοι ρωμιοί, παρὰ τὴν προσκυνητὴ διαταγὴ Σου, καὶ μ' ἀνοχὴ τοῦ ἀρχιστυνόμου²⁾ Γσακίρ Βέη, πὸν ἴσως καὶ νὰ παίρνει «ρουσφέτια» (φιλοδωρήματα) γι' ὅλα αὐτὰ, τριγυροῦν στοὺς δρόμους μ' ἄλογο, μὲ καλὰ ροῦχα, καὶ τὸ χειρότερο, δὲν κατεβαίνουν ἀπὸ τὸ πεζοδρόμιο ὅταν τύχει νὰ συναντήσουν κανέναν πιστό³⁾.

Βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη, Ἀθῆναι, 1914, σελ. 124, σημ. 3). Βλέπε ἀκόμα, Α. Βακαλοπούλου, Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης, Περιοδ. Γρηγόριος Παλαμᾶς, τόμ. Κ', Θεσσαλονίκη, 1936, σελ. 35 κ. ἐξ.

1. Πιθανὸν νὰ πρόκειται γιὰ τὸ Ρήγα Φερραῖο.

2. Τὴ λέξη «σούμπαση» μετέφρασα ἀρχιστυνόμος. Βλέπε σχετικὰ Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ., τόμ. ΚΒ, σελ. 154 γ.

3. Εἶναι γνωστὸ, πὸς τὰ πρῶτα μετὰ τὴν ἄλωση χρόνια, κι' ὡς τὰ 1750 μάλιστα, οἱ μὴ μουσουλμᾶνοι κάτοικοι τῆς Τουρκίας ὑπάγονταν σ' ἓνα πλῆθος περιορισμῶν, τόσο στὴν ἐμφάνιση, ὅσο καὶ στὴν συμπεριφορὰ τους ἀπέναντι στοὺς μουσουλμάνους. Στὰ 1630 μάλιστα (21 Ἰουλίου), ἐπὶ Μουράτ Δ', εἶχε ἐκδοθῆ καὶ σχετικὸ διάταγμα (ἀντίγραφό του βρίσκεται στὰ χέρια μου), πὸν κοινοποιήθηκε σὲ ὅλους τοὺς ἱεροδίκες, ἐφιστάντας τὴν προσοχὴ τους στὴν ἐφαρμογὴ τῶν μέτρων αὐτῶν. Μὲ τὸν καιρὸ ὥστόσο οἱ διατάξεις αὐτές, πὸν καθώριζαν τὴν ἀμφίσηση τῶν μὴ μουσουλμάνων, εἶχαν ἀτονήσει, κι' εἶναι περιέργο, πὸς ὁ Χαϊρουλλάχ ἐφ. παραξενεύεται βλέποντας, στὰ 1820, τοὺς ρωμιοὺς «νὰ μὴ κατεβαίνουν ἀπὸ τὸ πεζοδρόμιο, ὅταν τύχει νὰ συναντήσουν κανέναν μουσουλμᾶνο» καὶ μάλιστα, σὲ μιὰ πόλη σὰν τὴ Θεσσαλονίκη, πὸν τὸν καιρὸ ἐκεῖνο, δὲν εἶχε μουσουλμάνους τέτοιους, πὸν στὸ ἀντίκρουσμά τους νὰ πρέπει οἱ ἄλλοι νὰ παραμερίζουν.

Ἀκόμα, μ' ἐκνεύρισε πολὺ καὶ τὸ καθημερινὸ χτύπημα τῆς καμπάνας τῶν ἐκκλησιῶν καὶ πρὸ παντὸς τῆς Μητροπόλεως, ποὺ χτυπᾷ τόσο ἄσχημα στ' ἄφτια τῶν μουσουλμάνων καὶ τοὺς θυμίζει, ὅτι κάτω ἀπὸ τὸν ἴδιον μ' αὐτοὺς οὐρανὸ ζοῦν κι' ἄνθρωποι τόσο τυφλοὶ κι' ἀνόητοι, ὥστε νὰ πιστεῦουν πὼς στὸν κόσμον ὑπάρχουν κι' ἄλλες θρησκείες πρὸ ἀληθινῆς ἀπὸ τὴν δική μας τοῦ — μεγάλη ἢ χάρη Του! — Μωάμεθ¹⁾.

Δέκα μέρες μετὰ τὴν ἀφιξή μου συναντήθηκα μὲ τὸν μουτεσελίμη Γιουσοῦφ Βέη. Μὲ δέχθηκε στὸ Χιοκιουμέτ - Κοναγῆ (Κονάκι, Διοικητήριον), παρουσίᾳ καὶ τοῦ μουφτῆ, τοῦ γενητσᾶρ - ἀγᾶ Ἀζίζ ἀγᾶ καὶ τοῦ ἀρχιαστυνόμου Τσακίρ ἐφέντη. Ὁ Γιουσοῦφ Βέης, εἶναι ἄνθρωπος βάνασος, τυραννικὸς καὶ χριστιανομάχος (γιαοῦρ ντουςμανῆ). Οἱ ἄλλοι μπροστά του, κι' αὐτὸς ἀκόμα ὁ μουφτῆ ἐφέντης, στέκονται μὲ σταυρωμένα χέρια καὶ δὲν τολμοῦν νὰ ποῦν τὴ γνώμη τους. Ἐγὼ ὡστόσο, ὁ ταπεινὸς δοῦλος Σου, συνηθισμένος στὴν καλωσύνη καὶ τὴ δίκαια κρίση Σου, δὲν μπόρεσα νὰ δεχθῶ χωρὶς συζήτηση τὰ ὅσα μοῦ εἶπε. Καὶ ἦταν αὐτά, τὰ παρακάτω: « Οἱ ἄπιστοι ρωμοὶ τοῦ βιλαγιετιοῦ δείχνουν ἐδῶ καὶ λίγο καιρὸ κάποιαν ὑποπτη κίνηση. Ἐτοιμάζουν, λέγει, ἐξέγερση ἐναντία στὴν κυβέρνησι καὶ τὴν ἐξουσία Σου. Καὶ γι' αὐτὸ πρέπει ἀλύπητα νὰ τοὺς χτυποῦμε, ὅπου τοὺς βρίσκουμε. Βέβαια ἐγὼ ἐναντιώθηκα σ' αὐτά, γιατί, Θεέ μου, ποῖος θὰ τολμήσει νὰ ἐπαναστατήσει²⁾ στὴν δική Σου δύναμη καὶ ἐξουσία; Τοῦ εἶπα, πὼς θ' ἄταν προτιμότερο, ἀντὶ νὰ τοὺς τυραννοῦμε, νὰ τοὺς φερνοῦμαστε καλύτερα σὰν φίλοι, ὥστε νά ναι εὐχαριστημένοι καὶ νὰ μὴν ἔχουν παράπονα ».

Τὰ λόγια μου αὐτὰ τοῦ φάνηκαν τολμηρὰ καὶ ἀγανακτισμένος βγῆκεν ἀπὸ τὴν αἴθουσα. Ἐφυγα τότε κι' ἐγὼ καὶ ἀφοῦ προσευχήθηκα καὶ συμβουλεύθηκα τὸ Ἱερὸ Κοράνιον, ξεκίνησα νὰ συναντήσω τὸν Δεσπὸτ - ἐφέντη καὶ νὰ τοῦ πῶ νὰ συμβουλευέται τὸ ποίμνιό του³⁾, νά ναι πρὸ πιστὸ στοὺς νόμους τοῦ Σερεῆ καὶ νὰ ὑπακούει στίς διαταγὰς τοῦ Κονακιοῦ. Ὁ Δεσπὸτ - ἐφέντης μὲ δέχθηκε σὰν παλιὸ φίλο, κι' ἐνῶ πίναμε τοὺς καφέδες ποὺ μᾶς ἔφεραν ἕνας « τσαούσης » (κλητήρας), τοῦ εἶπα ὅ,τι εἶχα κατὰ νοῦ. Μ' ἄκουσε, βρῆκε πὼς εἶχα δίκαιον, καὶ φεύγοντας, μοῦ εἶπε νὰ Σοῦ μεταβιβάσω τὴν πίστη καὶ τὴν ἀφοσίωση ὄλων τῶν ρωμιῶν τῆς Θεσσαλονίκης. Τὸν δεσπὸτ - ἐφέντη αὐτὸν οἱ ρωμοὶ τὸν λέγουν Μακάρ (Μακάριος, ἐπίσκοπος Κίτρου), ὅμως γιὰ νά ναι εἰλικρινής, δὲν κατάλαβα, ἂν αὐτὸ εἶναι τὸ ἀξίωμα του (ρουμπεσῆ) ἢ τ' ὄνομά του.

Τὴν ἐπίσκεψή μου αὐτὴν στὸν Μακάρ ἐφέντη πληροφορήθηκε ἀπὸ τοὺς « χαφιέδες » του ὁ Γιουσοῦφ Βέης κι' ἀπὸ τότε ἔγινεν ἐχθρὸς μου περι-

1. Ἀκολουθοῦν δύο τετράστιχα θρησκευτικοῦ περιεχομένου, ποὺ παραλείπω.
2. Στὸ κείμενον ὑπάρχει ἡ ἔκφραση « μπάς καλντιρμάκ » (σηκῶνα κεφάλι).
3. Στὸ κείμενον ὑπάρχει ἡ λέξις « ταΐφασῆ », ποὺ κατὰ λέξιν σημαίνει « τὸ σῶμα του ».

μένοντας εὐκαιρία νὰ μ' ἐκδικηθεῖ. Κι' αὐτὴ δὲν ἄργησε. Στὰ τέλη τοῦ Σουμπάτ ¹⁾ τοῦ 1236 ἔγ. (Φεβρουάριος 1821), ἐνῶ καθόμουν μπρὸς στὸ μεγάλο καφενεῖο, ποῦ εἶναι δίπλα στὸ Καζαντζιλὰρ - τζαμισὴ (Παναγία Χαλκῶων), εἶδα νὰ φέρνουν ἕναν νεκρὸ ἄπιστο. Τὸν κρατοῦσαν τέσσερις ἄπιστοι κι' ἀπὸ πίσω ἀκολουθοῦσαν ἄλλοι δέκα ἢ εἴκοσι, δὲν θυμᾶμαι καλά, ρωμιοί. Ρώτησα κι' ἔμαθα πὼς ἦταν κάποιος ἀπὸ τοὺς πρόκριτους ρωμιοὺς καὶ λέγονταν Σπαντὸν ἐφέντης (Σπανδούνης:). Σηκώθηκα τότε καὶ εἶπα: «Ὁ Θεὸς ἄς τὸν συγχωρέσει!» (Ἄλλὰχ ραχμὲτ εἰλεσίν!). Τόμαθεν αὐτὸ ἀπὸ τοὺς ἴδιους χαφιέδες τοῦ ὁ Γιουσούφ Βέης καὶ μὲ κάλεσε στὸ Κονάκι. Ἐκεῖ μοῦ εἶπε — «Ἡμαρτον Θεέ μου! — ὅτι ἡμουν «γκιαούρης» (ἄπιστος) κι' ὅτι ἔπρεπε νὰ μ' ἀποκεφαλίσαι. Σ' ἐρώτησή μου, ποῖο ἦταν τὸ σφάλμα μου, ἀποκρίθηκε πὼς μονάχα οἱ ἄπιστοι λυποῦνται τοὺς ἀπίστους, κι' ὅτι τὸ Ἱερὸ Κοράνιο ἀπαγορεύει στοὺς πιστοὺς τοῦ Ἰσλάμ νὰ λέγουν «Ἄλλὰχ ραχμὲτ εἰλεσίν!» γιὰ τοὺς ἀπίστους. Ζήτησα νὰ μοῦ δείξει σὲ ποῖο σημεῖο τοῦ ἱεροῦ Βιβλίου μας εἶναι γραμμένο αὐτὸ καὶ γι' ἀπάντηση, διέταξε τὸν ἀρχιαστυνόμο καὶ τὸν φίλτατο, ἀλλὰ δυστυχημένο, ἀρχικλητῆρα νὰ μὲ ρίξουν στὰ «μπουντρούμια» τοῦ Κανλῆ Κουλὲ (Λευκοῦ Πύργου). Ἔτσι κι' ἔγινε. Στις 27 Σουμπάτ τοῦ 1236 ἔγ. (27 Φεβρουαρίου 1821) μὲ σύρανε οἱ δυὸ προαναφερόμενοι καὶ μὲ κλείσαν στὰ ὑγρά ὑπόγεια τοῦ Λευκοῦ Πύργου. Κι' ἀπὸ τότε ἀρχίζει τὸ μαρτύριό μου, μαρτύριο τέτοιο, ποῦ ἂν δὲν πρόκαμνε νάρθει ἡ τίμια διαταγὴ Σου (μπουγιουρουλντί) τοῦ διορισμοῦ μου ὡς καδῆ τῆς Πόλης, ἀσφαλῶς θὰ κατέληγε στὸν ἀτιμωτικὸ γιὰ ἕναν μουσουλμᾶνο θάνατο μέσα στὴ φυλακὴ ²⁾.

Ὁ Πύργος αὐτός, ποῦ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ ἀριστουργήματα τοῦ μακαριότη «μιμάρ μπασῆ» ³⁾ Σινάν ⁴⁾, ἦταν γιομάτος ἀπὸ εἰδῶν - εἰδῶν ἀνθρώπους καὶ μάλιστα ἀπίστους. Ἡ ζωὴ ἐκεῖ μέσα εἶναι φρικτὴ, κι' ἂν δὲν ἔχει κανεὶς συντροφιά του τὴ σκέψη τοῦ παντοδύναμου Ἄλλὰχ, δύσκολα μπορεῖ νὰ ζήσει. Εἶδα, κραταιότατε αὐθέντη μου, φτωχὰ ἀνθρώπινα πλάσματα, ποῦ

1. Ἐνῶ προηγουμένως ὁ συγγραφέας μεταχειρίζεται τοὺς σεληνιακοὺς μῆνες, ἀπὸ δῶ κι' εἵπειτα γρηγοροποιεῖ τὶς τουρκικὲς ὀνομασίαις τῶν μηνῶν. Ἴσως νάβαι κι' αὐτὸ μιὰ ἀπὸ τὶς καινοτομίαις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τοῦ Μαχμουτ Β'.

2. Ἀκολουθοῦν δύο τετράστιχα.

3. Πρῶτος ἀρχιτέκτονας τῆς αὐτοκρατορίας.

4. Δὲς γι' αὐτόν: Ἐπετηρίδα Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν, τόμος ΙΔ' 1938, ΑΒΡ. Ν. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, Σινάν ὁ ἀρχιτέκτων. — Δὲν ἔχει δίκαιο ὁ Χαῖρουλλὰχ ἐφέντης, γράφοντας, πὼς ὁ Λευκὸς Πύργος εἶναι ἔργο τοῦ Σινάν. Στὸ ἴδιο σφάλμα πέφτει κι' ὁ σοφὸς Μπάμπιγκερ (Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Δ', 1929, σελ. 15), ἴσως γιὰ τὴν γελάσθηκα ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή τῆς εἰσόδου, ποῦ ἀναφέρει, ὅτι ἐπὶ Σινάν Πασᾶ, ἐπιδιορθώθηκα ὁ Πύργος. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι ξέρομε, ὅτι ὁ πύργος μας χτίσθηκα πολὺ προγενέστερα, κι' αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Σινάν στὸ ἔργο του «Τεζκερέτ - οὐλ - ἔμπνιέ», ποῦ εἶναι κατάλογος τῶν ὄσων ἔχτισε, δὲν τὸν ἀναφέρει.

μέναν ἐκεῖ μέσα, τρεῖς καὶ τέσσερις μῆνες, ρωμιοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, γιατί συνάντησαν στὸν δρόμο τὸν Γιουσοῦφ Βέη καὶ δὲν τὸν χαιρέτησαν, ὅπως θᾶπρεπε, ἢ ἀκόμα, γιατί μαζεύονταν στὴν ἐκκλησία τοῦ Μηνᾶ ἐφέντη (Ἁγίου Μηνᾶ) καὶ συζητοῦσαν γιὰ τὸ πατριαρχεῖο καὶ τὸν «πατρικ ἐφέντη» (πατριάρχη). Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἦσαν πιασμένοι ἀπὸ τὴν ὑγρασία καὶ τὴν πείνα, γιατί, πρέπει νὰ ξέρεις, γαληνότετε πατισάχ μου, ὅτι μόνο νερὸ δίδουν ἐδῶ στοὺς φυλακισμένους. Γνώρισα τὸν πρόκριτο τῶν ἀπίστων τῆς Θεσσαλονίκης, τὸν Μαλάκη ἐφέντη, ἄνθρωπο θεοσεβούμενο καὶ τίμιο, ποὺ τὸν φυλάκισαν, γιατί, λέγει, ἦταν «μουτεβελῆς» (ἐπίτροπος) τῆς Μητροπόλης. Ὅμως τὸ πιὸ τραγικὸ ἦταν, ποὺ δυὸ μέρες ὕστερα ἀπὸ μένα φέραν μισοπεθαμένο κάποιον μεγάλον ἀπιστο ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ Φαναριοῦ, τὸν Παπᾶζ ἐφέντη¹⁾, γιατί ἐτοιμάζονταν νὰ φύγει γιὰ τὴν χώρα τῶν Βλάχων (Ρουμανία), νὰ δώσει τὸ μήνυμα τοῦ ξεσηκωμοῦ τῶν ραγιαδῶν ἐνάντια στὴν ἐξουσία Σου. Ὁ ἁμαρτωλὸς αὐτὸς εἶχε ἔλθει στὴ Θεσσαλονίκη μερικὲς μέρες πρὶν, κι' εἶχε μαζί του κι' ἓνα γράμμα τοῦ πατριάρχη γιὰ τὸν Μακὰρ ἐφέντη. Κι' ἴσα-ἴσα τὴ στιγμὴ ποὺ πῆγαινε στὸ μητροπολιτικὸ μέγαρο τὸν πιάσαν δυὸ «μπαση μποζοῦκ» (ἄτακτος στρατὸς ἢ πολίτες) καὶ τὸν κουβάλησαν, χτυπώντας τον καὶ δέροντάς τον στὸ Κονάκι. Ἐκεῖ, χωρὶς κἄν νὰ τὸν ἀφήσουν νὰ μιλήσει, τοῦ δώσαν ἑκατὸ «καμτσικιές» (μαστιγώσεις) καὶ τὸν στείλαν στὸν «Κανλὴ Κουλέ». Βέβαια, ἂν ἦταν φταιχτής, δίκαια τιμωρήθηκε. Ὅμως, ἂν δὲν ἦταν; Δὲ θὰ δώσουμε ὅλοι, πιστοὶ κι' ἄπιστοι, λόγο τῶν πράξεών μας στὴ μέλλουσα ζωὴ; Καὶ ὁ Γιουσοῦφ Βέης δὲν θὰ τιμωρηθεῖ ἄραγε στὸν ἄλλον κόσμο, γιὰ ὅσα φρικτὰ ἔκαμεν ἐδῶ; . . . Ὁ Παπᾶζ ἐφέντης αὐτὸς ἔμεινε μαζί μας τρεῖς μέρες καὶ κατόπιν τὸν πῆραν γιὰ νὰ τὸν παραδώσουν στὸν γενιτσάρ-ἁγᾶ νὰ τὸν θανατώσει. Πρὶν φύγει, συγχώρα με γι' αὐτὸ αὐθέντα μου, τὸν ἀγκάλιασα καὶ τὸν φίλησα, γιατί στ' ἀλήθεια, ἦταν τίμιος ἄνθρωπος, κι' ἂν ἔφταιξε, ἦταν ἀπ' τὴν καλὴ του τὴν καρδιά²⁾.

Οἱ μέρες μου περνοῦσαν ἐκεῖ μέσα θλιβερὲς καὶ πικραμένες μὲ τὴ συντροφιά τῶν ἀπίστων καὶ μερικῶν ἄλλων ἄτυχων ὅπως ἐγώ, μουσουλμάνων. Οἱ ἄπιστοι μαζεύονταν γύρω μου καὶ καταριόνταν τὸν Γιουσοῦφ Βέη, λέγοντας πὼς τὸ αἶμα τῶν ρωμιῶν τῆς Θεσσαλονίκης θὰ τὸν ἐπνιγε σὰν βρουκόλακας.

Ἐνα βράδυ φέραν καὶ τὸν Νικολῆ ἐφέντη, τὸν ἐπωνομαζόμενο Μπιγιλοῦ. Αὐτὸς μᾶς εἶπε φρικτὰ πράγματα. Οἱ ἔλληνες τοῦ Μωριά, ἐδῶ κι' ἓνα μῆνα, εἶχαν ἐπαναστατήσει. Κι' ὁ Γιουσοῦφ Βέης εἶχε πληροφορίες,

1. Θὰ πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸν Ἀριστείδη Παπᾶ, ἀπεσταλμένο τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη. Πρβλ. ΧΡ. ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡμερολόγιον τοῦ Ἀγῶνος, σελ. 8.

2. Ἀκολουθοῦν τρία τετράστιχα.

ὅτι θὰ ἐπαναστατοῦσαν καὶ οἱ ἄπιστοι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν γύρω χωριῶν. Γιὰ νὰ προλάβει κάθε ἐνδεχόμενο κακό, ζήτησε ἀπὸ τοὺς ρωμιούς κι' ἀπὸ τοὺς καλογέρους τοῦ Ἁγίου Ὁρους (Ἄϊναρὸς) νὰ τοῦ στείλουν ὀμήρους. Κι' ἔτσι μέσα στὸ Κονάκι βρέσκονταν φυλακισμένοι πάνω ἀπὸ τετρακόσιοι χριστιανοί, πὺν οἱ ἑκατό τους ἦσαν μοναχοί. Ὅλοι αὐτοί, ὅπως εἶναι δὰ φυσικό, κακοπερνοῦν στὰ χέρια τοῦ Γιουσούφ, τοὺς μαστιγώνει, τοὺς βρίζει, τοὺς ἐξευτελίζει καὶ τοὺς θανατώνει ἀκόμα. Ὁ Θεὸς ἄς λυπηθεῖ καὶ τοὺς χριστιανούς, κι' αὐτόν! . . .

Ὅτὰ μάθαινα πολλὰ ἀκόμη πράγματα ἐκεῖ μέσα, ὅμως πρόκαμε ἡ τίμια διαταγὴ Σου νὰ γυρίσω στὴν Πόλη — κι' ἀπ' αὐτὴν κατάλαβα, ὅτι τὸ τιμημένο « ντιβάνι » Σου δὲν γνώριζε τὴ φυλάκισή μου — κι' ἀφέθηκα ἐλεύθερος. Ὅμως, Θεέ μου! . . . Ὁ Γιουσούφ δὲν ἦταν πιά ὁ παλιὸς βάνασος Γιουσούφ ἀπέναντί μου. Μοῦ μιλοῦσεν ἤρεμα, γλυκὰ καὶ ἦταν σὰν νὰ μὲ παρακαλοῦσε νὰ τὸν συγχωρέσω, γιὰ τὸ κακὸ πὺν μοῦχε κάμει. Ὅμως, πρὶν ἀπ' ὅλα, ἐγὼ ἤθελα νὰ φύγω μιὰν ὥραν ἀρχήτερα ἀπὸ τὴν κόλαση αὐτὴ. Φανέρωσα τὴν ἐπιθυμία μου τούτη στὸν μουτεσελήμ ἐφέντη, καὶ τότε πληροφορήθηκα, ὅτι τὸ καθήκον μοῦ ἐπέβαλε νὰ μείνω λίγο ἀκόμα ἐκεῖ. Οἱ ἄπιστοι ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ξεσηκωθοῦν. Στὰ γύρω χωριά μάλιστα εἶχαν ἀρχίσει νὰ χτυπιοῦνται μὲ τὰ ἀσκήρια μας. Κι' ὁ Γιουσούφ Βέης σκέφτονταν, γιὰ ἀντίποινα, νὰ σφάζει ὅλους τοὺς ἄπιστους, πῦνταν μαζευμένοι στὸ Κονάκι. Προσπάθησα νὰ τὸν πείσω, πὺς κάτι τέτοιο θὰ ἐξαργύωνε περισσότερο τοὺς ρωμιούς. Δὲ μ' ἄκουσεν ὅμως, καὶ τὸ ἴδιο βράδυ οἱ μισοὶ ἀπὸ τοὺς ὀμήρους σφάχτηκαν μπρὸς στὰ μάτια τοῦ βάνασου μουτεσελήμη. Ἐγὼ κλείσθηκα στὸν « ὄντᾶ » (δωμάτιό) μου καὶ προσευχήθηκα γιὰ τὴν σωτηρία τῆς ψυχῆς τους ¹⁾.

Κι' ἀπὸ τὴν νύκτα ἐκείνην ἄρχισε τὸ κακό. Ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ ὠραία τούτη πόλη, πὺν στολίζει σὰν σμαράγδι τὸ τιμημένο στέμμα Σου, μεταβλήθηκε σ' ἓνα ἀπέραντο « σφαγεῖο ». Ὁ μουτεσελήμ Γιουσούφ Βέης, θέλοντας νὰ ἐκδικηθεῖ τοὺς ξεσηκωμένους ρωμιούς, διέταξε τοὺς χαφιέδες του νὰ γυρνοῦν τοὺς δρόμους τῆς πόλης καὶ νὰ σκοτώνουν ἀλύπητα κάθε ἄπιστο πὺν θὰ συναντοῦσαν. Ἔτσι κι' ἔγινε. Κάθε μέρα καὶ κάθε νύκτα δὲν ἀκοῦς τίποτ' ἄλλο στοὺς δρόμους τῆς Θεσσαλονίκης, παρὰ φωνές, κλάμματα, βογγισμούς. Ὁ Γιουσούφ Βέης, ὁ γενητσάρ-ἀγάς, ὁ σοῦμπασης καὶ οἱ χοτζᾶδες καὶ οἱ οὐλεμᾶδες, ἔχουν λυσισάξει θαρρεῖς. Δὲν ἐκτελοῦσαν δικές Σου διαταγὲς ἀσφαλῶς, γιὰτὶ τότε θὰ σέβονταν τὰ μικρὰ παιδιὰ καὶ τὶς ἔγκυες γυναῖκες. Τὶ δὲν εἶδαν τὰ μάτια μου κραταιότατε πατισάχ!... Τὶ δὲν ἀντίκρυσαν!... Καὶ σὰν νὰ μὴν ἔφθαναν ὅλα αὐτὰ, τὴν πρώτη μέρα τοῦ φεγγαριοῦ τοῦ Μαῖου (18 - 19 Μαῖου 1821), ὁ μουτεσελήμ Γιουσούφ Βέης διέταξε νὰ

1. Ἀκολουθοῦν τέσσερα τετράστιχα.

τοῦ φέρουν τὸν Μακάρ ἐφέντη καὶ τοὺς ἄλλους « ἀγιάνιδες » (πρόκριτους) τῶν ρωμιῶν. Τοὺς φέραν δεμένους καὶ τότε ράγισεν ἡ καρδιά μου, βλέποντας τὸν Μακάρ ἐφέντη, μὲ τ' ἄσπρα του γένεια καὶ τὰ μακρὰ μαλλιά του ἀκατάστατα, νὰ παραδίδεται στὰ χέρια τῶν « μπαση μποζοῦκ » καὶ νὰ κομματιάζεται στὴ μεγάλη πλατεῖα τοῦ Καπανιοῦ. Ἐνὸς ἄλλου γέροντα σεβάσμιου, τοῦ παπᾶ - Γιάννη, τῆς ἐκκλησίας τοῦ Μηνᾶ ἐφέντη, τοῦ κόψαν τὰ πόδια καὶ τὰ χέρια. Κι' ἔπειτα, κρατώντας τὰ κομμένα χέρια του, μὲ τὰ δάχτυλά του βγάλαν τὰ μάτια του. Ἐναν τρίτο, ποὺ τὸν γνώριζα ἀπὸ τὸ καφενεῖο, καὶ ποὺ οἱ ἄπιστοι τὸν λέγαν Χρίστο ἐφέντη (Χρῆστος Μενεξές ;) τὸν κρέμασαν στὸ μεγάλο « τσιναρ » (πλάτανο) τοῦ Ὁρτάτς ἐφέντη τζαμισῆ.

Μὰ δὲν εἶναι μονάχα αὐτά. Οἱ ἄπιστοι, φοβισμένοι καὶ τρομαγμένοι, κρύφθηκαν στὸν μητροπολιτικὸ ναὸ (μετροπολιτ κλίσει) ἐλπίζοντας νὰ σωθοῦν. Ὅμως οἱ δικοὶ μας, δὲν δώσαν σημασία στὴν ἐκκλησία, σπᾶσαν τὶς πόρτες καὶ μπῆκαν μέσα. Ὅσους δὲν σφάζανε ἐκεῖ, τοὺς δέσανε δυὸ - δυό, καὶ τοὺς μετέφεραν στὸ Καπάνι, ὅπου τοὺς σφάζανε καὶ μάζεψαν τὰ κεφάλια τους γιὰ νὰ τὰ δώσουν δῶρο στὸν Γιουσούφ Βέη.

Λίγοι γλύτωσαν ἀπὸ τὴ σφαγὴ τοῦ μουτεσελήμ ἐφέντη. κι' αὐτοί, ὅσοι πρόκαμαν καὶ κρύφθηκαν στὸν τεκκὲ τῶν δερβίσηδων, γιὰτὶ μονάχα οἱ « μπαμάδες » φέρθηκαν μὲ λύπη καὶ συμπάθεια στοὺς ἄμοιρους « γκιαοῦρ ».

Αὐτὰ καὶ ἄλλα πολλά, ποὺ δὲν μπορῶ νὰ περιγράψω, γιὰτὶ κι' ἡ θύμησή τους μονάχα μὲ κάμει ν' ἀνατριχιάζω, ἔγιναν στὴν πόλη τῆς Θεσσαλονίκης, τὸν Μάϊο τοῦ 1236 ἔγ. (1821).

Δὲν κρατήθηκα πιά, κι' ἔφυγα γιὰ νὰ μπορέσω, μιὰν ὥρα ἀρχήτερα, νὰ βρεθῶ ἐδῶ καὶ νὰ ὑποβάλω στὸν μεγαλειότατο καὶ κραταιὸν πατισάχ μου τὰ σέβη μου. Ὁ Θεὸς ἄς φωτίζει τοὺς ρωμιούς, ποὺ πληρώνουν σφάλματα τῶν ἀπίστων τῆς Ρωσίας, ἀφοῦ εἶναι γνωστό, ὅτι αὐτοὶ τοὺς ξεσήκωσαν. Ἄς τοὺς φωτίζει γιὰ καλὸ τῆς πατρίδας μας, ἀφοῦ τὸ ξεσήκωμά τους τοὺς κόστισε πᾶνω ἀπὸ τριάντα χιλιάδες νεκρούς, ποὺ δὲν εἶναι λίγοι βέβαια. Καὶ μαζὶ μ' αὐτούς, ἄς φωτίζει καὶ τὶς δίκαιες καὶ συνετὲς πράξεις Σου.¹⁾

ΑΒΡ. Ν. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ

1. Ἀκολουθοῦν τρία τετράστιχα.